

Юлія БРЮХОВЕЦЬКА

ДІЙСНІСТЬ І ДІЄВІСТЬ ТАЇНСТВ У ЦЕРКОВНІЙ КУЛЬТОВІЙ ТРАДИЦІЇ ПРАВОСЛАВНОГО ХРИСТІЯНСТВА

У статті розкрито сутність православних церковних священнодійств, визначено та проаналізовано обов'язкові умови для дійсності та дієвості таїнств православної церкви. Наведено відмінності між церковними обрядами та таїнствами.

Ключові слова: культ, православ'я, священнодійство, обряд, таїнство, дійсність, дієвість, Благодать.

Постановка проблеми. За останні десятиліття в Україні значно зріс суспільний інтерес до церковних інституцій. Серед різних груп і верств населення все більшого поширення набуває уявлення про те, що розвиток нашої країни неможливий без опори на традиційні духовні цінності українського народу, які формувалися багато в чому під впливом християнської віри. Сьогодні значна частина людей усвідомлює свою приналежність до православної культури і долучається до духовного життя Церкви. Відповідно, зростає роль останньої у житті суспільства, що відображає новий історичний етап у відносинах Церкви з народом та державою. Завдяки цьому з'являються і нові можливості для наукових досліджень у цій царині.

Необхідність дослідження культу та священнодійств християнства можна впевнено пов'язувати з антропологізацією духовного життя сучасного суспільства, адже всебічне та ґрунтовне вивчення людини передбачає глибокий аналіз фактів її релігійних пошуків, перетворення цих пошуків в глобальну наукову проблему, незалежно від ступеня їх раціональності чи ірраціональності, фантастичності чи реалістичності.

Більшість наших сучасників саме в релігії шукають відповідь на фундаментальні питання людинознавства: що є людина, в чому сенс її життя, у чому причина її страждань і т.д. Людинознавство християнської релігії, яка нині становить найважливіший компонент духовного життя майже двох мільярдів чоловік, гуманістичні цінності і персоналістична спрямованість якої багато в чому визначили зміст духовної культури Європи і Америки, є варіантом відповіді на ці питання.

Формуючись в античному суспільстві, християнство сприйняло індивідуалістичну, особистісну спрямованість цього суспільства, яке вже втратило традиційний общинний устрій, перетворившись на атомізовану сукупність індивідів, що мала протистояти цілому: офіційному суспільству в особі Римської імперії. Переключивши увагу людини з суспільно-політичної діяльності на релігію і мораль, направивши її активність зі сфери зовнішніх відносин на перетворення власного духовного світу, християнство в особі Ісуса Христа втілило образ мученика, поширивши на цей образ весь трагізм існування людства, яке в ім'я порятунку та майбутнього блаженства

прирекло на ганебну страту на хресті власного Бога. Все це породжує не тільки академічний, але і життєво-практичний інтерес до вивчення християнства і, зокрема, до його ортодоксальних положень, як віддзеркалень генези загальнолюдських уявлень про гуманізм, мораль, людську природу, сутність та надприродне. Пильна увага, яку завжди приділяли християнським священнодійствам як ідеологи самого християнства, так і їх численні опоненти, визначається роллю та місцем християнських обрядів та таїнств в системі християнської релігії, фундаментальною віссю обертання якої є антропоцентризм, успадкований від греко-римської культурної традиції, що поєднується в християнстві з теоцентризмом.

Аналіз актуальних досліджень. Обрядово-культову сторону християнства в ряді праць висвітлювали в минулому М. Лоський, П. Мінін, І. Мейєндорф та інші, а в наші дні і вітчизняні науковці В. Бондаренко, В. Даркевич, С. Головащенко, С. Зінченко, Г. Кулагіна, І. Мозговий, В. Пащенко, Н. Столокос, Є. Чальцева та ін. Цікавими є роботи російських дослідників Д. Алексеєва, В. Алімова, І. Ісаєва, Є. Родіна, С. Льозова. Але дійсність та дієвість християнських таїнств (як священнодійств) вивчена не достатньо, що і обумовлює актуальність даного питання.

Метою статті є визначення та аналіз умов, обов'язкових для дійсності та дієвості таїнств православної церкви.

Виклад основного матеріалу. Релігійний культ займає значне місце в будь-якій релігійній системі. Під цим поняттям розуміють релігійне шанування різних предметів, надприродних істот, у формі священнодійств (обрядів, таїнств), свят, жертвоприношення і т.п. [4, с. 222]. За допомогою священнодійств, як вважають віруючі, можна “вступити в контакт” з Богом, святими або іншими надприродними силами, умилювати їх, заручитися їх підтримкою в земних справах [4, с. 222].

Всі церкви надають великого значення обрядовій стороні культу. Навіть деколи виступаючи за спрощення обрядовості (як, наприклад, протестантські церкви), вони не відмовляються від неї, а продовжують використовувати в якості одного з ефективних засобів впливу на віруючих [4, с. 222].

Таїнства займають центральне місце серед всіх священнодійств. По відношенню до них всі інші (обряди) є тільки передуючими і супутніми. Між таїнствами та обрядами існує глибока і суттєва різниця, яка на, нашу думку, полягає в наступному:

- всі таїнства встановлені Засновником Церкви Господом Ісусом Христом. Немає і не може бути таїнств, які були б встановлені ким-небудь іншим, крім Христа, так як тільки один Бог міг вказати і дарувати людині засоби, через які могла б сходити на людину благодать Бога. Не можна також відносити встановлення таїнств до апостолів. Апостоли взагалі не вводили і не встановлювали нічого такого, на що не мали повеління від Господа. Тому вони визнають себе не установниками, а тільки слугами Христовими і будівельниками таємниць Божих (1 Кор. 3, 5, 4, 1) [1, с. 1212–1213]. Таким

чином, необхідна ознака, таїнств – це встановлення їх Ісусом Христом. Цього не можна сказати про обряди. Правда, початок деяких з них сягає ще до апостольських часів і тим обґрунтовується обов'язковість змісту обряду для віруючих. Але багато з обрядів не тільки не були встановлені Христом або навіть апостолами, а увійшли до вживання вже в після апостольські часи;

- таїнств сім (в католицизмі та православ'ї). Церква не може ні збільшувати, ні зменшувати їх число, воно незмінне у весь час існування Церкви на землі. Обрядів же багато і число їх змінюється і може змінюватися в майбутньому згідно з потребами. Церква може вводити в церковне вживання (і вводила) нові обряди, невідомі раніше, наприклад, обряд постриження у чернецтво; церква може також і скасовувати обряди, якщо в них минає потреба або змінювати їх стосовно до вимог часу та обставин;
- у таїнствах благодать Божа обов'язково з'єднується з видимою дією і обов'язково через видимий знак передається приступаючому до таїнства. Обряди є тільки знаками прохання Благодаті Божої або благословення Божого: у них немає такого зв'язку між видимою і невидимою стороною;
- у кожному таїнстві переходять на віруючих певні дари благодаті Божої (плоди подвигу Христового). Тому прийняття таїнств обов'язкове для християнина: без них неможливо вступити до Церкви та отримати спасіння. Обряди ж здійснюються не з метою зведення на віруючих Благодаті, а з метою просити для людини, а часто, навіть, і для зовнішнього її життя і діяльності, милості Божої. Тому обряди можуть відбуватися і відбуваються над неживими предметами (наприклад кроплення священною водою полів, садів, будинків, іншого приладдя господарства тощо).

Під дійсністю таїнств розуміють те, що певною священнодією є саме вчинення таїнства, тобто при цьому в видимому знаку полягає і під видимим знаком надається приступаючому до таїнства певний дар божественної Благодаті. Під дієвістю ж таїнства розуміється дія на людину Благодаті, що надається в таїнстві – дія на спасіння або під осуд.

За вченням Православної Церкви таїнство є дійсним і благодать Божа безсумнівно сходить на людину, коли таїнство здійснено правильно. Правильність же здійснення таїнства полягає в тому, щоб при цьому були дотримані приписувані Церквою вимоги щодо виконавця і способу здійснення таїнства.

Виконавцем таїнства може бути тільки законно-висвячений єпископ чи пресвітер. Законним, тобто погодженим з законами Церкви висвяченням є таїнство вчинене єпископом, який прийняв владу священнослужителя за прямим і безпосереднім спадкоємством від самих апостолів [5, с. 206]. Спадкоємність від апостолів і безперервність цієї спадкоємності є ознакою справжньої ієрархії і свідчить про право людини чинити таїнства. Необхідність цієї умови для дійсності таїнств зрозуміла. Христос Спаситель надав право і владу повідомляти людям благодатні дарування не всім

віруючим, але тільки обраним з них – апостолам, а потім через апостолів – наступникам їх – єпископам, і через єпископів пресвітерам. Єпископам і пресвітерам ця влада дарується через особливе таїнство – таїнство священства. І тільки ті, хто прийняв свою владу від законного єпископа можуть бути виконавця таїнств. Такими є єпископи і пресвітери церков: православної, римсько-католицької і вірмено-григоріанської, як таких, що ведуть безперервний зв'язок з апостольського спадкоємства.

Визнаючи цю умову дійсності таїнств, православна Церква відкидає думку (висловлену ще в давнину донатістами, новаціанами, монтаністами) і нині підтримувану католиками, ніби дійсними вважаються тільки ті таїнства, які здійснюють тільки ті особи, які є по життю гідними служителями Божими. Звичайно, виконавець таїнств повинен жити гідно свого високого призначення і звання, бути прикладом для віруючих, бути “світлом світу”, тяжкий гріх може статися, якщо подається спокуса віруючим недбалим служінням. Священнодійства мають здійснюватися з благоговінням і вірою в благодатну силу таїнств [5, с. 207]. Проте, таємне невір'я, і, отже, таємна відсутність наміру вчинити таїнство чи негідність священника через його спосіб особистого життя, поки вона не виявлена, і не засуджена Церквою, згідно з православними правилами не є перешкодою до дійсності таїнства. Таїнства, вчинені священником до часу відкритого виявлення його недостойності, до позбавлення його влади священниками, не позбавлені сили і дійсності. Тільки після того, як священнику заборонено служіння, таїнства які він чинитиме вже не матимуть сили. У такому випадку, хто приймає від нього таїнство, Благодаті не приймає, тому що стає учасником в його невірстві або спротиву Церкві.

На користь думки про незалежність сили таїнства від особистих якостей виконавця говорить і те міркування, що достоїнства священнослужителів не є чимось встановленим і певним, тобто не може бути вказана ступінь досконалості священника для визнання його гідним здійснювати священнодійства. Іншими словами – це достоїнство є завжди відносним і не може вважатися чимось безумовним: перед Богом же, будь-яка людина нечиста та недостойна.

Взагалі дійсність таїнств не можна ставити в залежність від таких умов, виконання чи невиконання яких не можна спостерігати і перевірити, отже, відсутність наміру в священнослужителя і відсутність в нього віри не знищують дійсності таїнства, поки вони є справою совісті священнослужителя. Інша річ, коли ці якості приймають характер ересі або явного відпаданя від православної віри і, таким чином, стають доступними спостереження та оцінки: тоді Церква судить такого служителя, і, у разі явної винності, його священнодійства присікає.

З боку способу здійснення таїнств, умовою дійсності служить правильність їх здійснення, тобто вчинення таїнств за встановленим чинопослідуванням [5, с. 206]. Проте в чинопослідуванні таїнств не всі вони мають однаково важливе й істотне значення. Чинопослідування розвивалося поступово і тому, в різні часи і в різних помісних церквах мало і тепер має

свої особливості. Такі особливості не визначають дійсності таїнств, але мають значення для піднесення духовного настрою як виконавця, так і, що особливо важливо, приймаючих таїнство.

Обов'язковою умовою дійсності таїнства з боку богоустановленого порядку його здійснення є вживання певної речовини для таїнства або видимого його знака. Так, для таїнства Хрещення видимим знаряддям таємничої дії Благодаті для людини є вода [5, с. 208], для Євхаристії – хліб і вино [5, с. 287], для Миропомазання – миро [5, с. 237], для Маслосвяття – елей [5, с. 312]. В інших таїнствах волею їх установника повідомлення благодаті сполучене із застосуванням певного відомого знака: рукопокладення в таїнстві Священства [5, с. 325], триразового благословення в таїнстві Шлюбу [5, с. 290], осеніння хрестоподібним знаменням яке позбавляє від гріхів – в таїнстві Покаяння [5, с. 242–243]. Другою умовою правильності здійснення таїнств, від дотримання якого залежить дійсність таїнства – це закликання Святого Духа і відома форма слів, за допомогою яких священник освячує таїнство силою Святого Духа. Закликання Святого Духа і вимовляння встановлених слів надають зовнішнім діям при здійсненні таїнства таємничо-благодатне значення. Так, таїнство Хрещення здійснюється словами священнослужителів: “Хреститься раб Божий в ім'я Отця і Сина і Святого Духа” [5, с. 232]. Таїнство Миропомазання здійснюється словами: “печатка дару Духа Святого”. Таїнство Покаяння починається словами молитви “Благословен Бог наш...” [5, с. 244]. У таїнстві Євхаристії освячення дарів починається з подячної молитви, і закінчується молитовним призиванням Святого Духа і благословенням дарів. У таїнстві Священства істотну частину складає молитва хіротонії, таємно вимолена рукопокладаючим і полягає в хрестоподібному освященні висвячуваного.

Зазначені дві істотні умови дійсності таїнств, щодо методу здійснення, іноді називаються: перше – матерією таїнства, друге – формою таїнства. Дійсне таїнство є разом з тим і дієвим таїнством, тобто при цьому завжди діє Благодать. Отже, дія Благодаті відбувається незалежно від релігійно-морального стану приймаючого таїнство. Дійсність і дієвість таїнств, таким чином, збігаються. На цій підставі Церква завжди викладає хрещення, миропомазання і причастя немовлятам, віруючи, що ці таїнства діють на немовлят рятівною силою, хоча вони ще й не мають власної віри. Від дієвості таїнств необхідно відрізнити їх рятівне призначення. Дія Благодаті відбувається в дійсних таїнствах завжди, але характер цієї дії неоднаковий і залежить від напрямку людської свободи. Іншими словами, ту чи іншу дію Благодаті, яка викладається в таїнстві, а саме – на спасіння або під осуд залежить вже від внутрішнього розташування приймаючого таїнство. Ап. Павло про тих хто негідно причащається говорить: “Той, хто буде їсти цей хліб і пити цю чашу недостойно, винний буде проти Тіла і Крові Господньої” (1 Кор. 11, 27, 29) [1, с. 1254]. На думку апостола, на тих, хто негідно причащається смакує справжнє тіло Христове і п'є справжню кров Його, таїнства діють, але діють не на спасіння, а до суду або під осуд: отже, їх негідність хоча і не перешкоджає таїнству бути дійсним і дієвим, але дієвим

згідно з внутрішнім станом приймаючого. У цьому пункті православна Церква розходиться з римсько-католицькою Церквою, яка рятівну роль таїнств ставить у нерозривний зв'язок з дієвістю таїнств, у зв'язок з "ex opere operato": вона визнає рятівними таїнства незалежно від внутрішнього стану приступаючих до них, за умови одного лише зовнішнього прийняття таїнства, правильно вчиненого.

За православним вченням, необхідними умовами для того, щоб дія таїнств було рятівною, є: віра в таїнство з боку приймаючого таїнство і пов'язане з цим щире бажання прийняти таїнство. Віра в таїнство, тобто віра в можливість отримання Благодаті Спокути за допомогою зовнішніх священнодійств, є перша умова для того, щоб таїнство, скоєне над людиною, супроводжувалося рятівними наслідками ("Якщо віру має і хреститься, врятований буде" (Мр. 16, 16) [1, с. 1080]. Приклад дружини-грішниці, прощення від Господа в домі фарисея, показує, що рятівне для людини дозвіл від гріхів подається йому по його вірі (Лк. 7, 50) [1, с. 1094]. Відсутність цієї умови перешкоджає Благодаті Святого Духа оживотворять душу людини, робити рятівну дію, хоча дійсність таїнства через це не виключається: це можна порівняти з тим, що сила світла і сама присутність його ані трохи не знищується, внаслідок того, що сліпий не в змозі сприйняти промені цього світла або забруднене, каламутне середовище не може пропустити їх через себе.

Тобто відсутність цієї умови (віри) перешкоджає Благодаті здійснити рятівну дію, але не усуває дії Божої сили взагалі, яка спрямовується при цьому так, як завгодно Богу.

Однак, варто зазначити, що за православним тлумаченням, нетвердість віри чи відсутність свідомої віри іноді може бути погоджено з рятівним наслідком таїнства, як наприклад при виконанні таїнств над немовлятами або при недостатній твердості віри, яку іноді відчують люди, коли наближаються до таїнств. Бо неможливість засвідчення віри у немовлят або смиренно усвідомлюваної нетвердої віри у дорослих, не те що вперте невір'я. Душа немовлят зі своїми особливими властивостями – дитячої незайманості і чистоти, – особливо доступна для дій Благодаті (Мр. 10, 14) [1, с. 1068]. Маловір'я ж і слабовір'я, що може бути вибачене ("Я вірую, Господи, допоможи моєму невір'ю" (Мр. 9, 24) [1, с. 1067].

З цих головних умов рятівної дії таїнств можна бачити, що за православним тлумаченням дійсне таїнство може не супроводжуватися тими явно добродійними наслідками характерними для таїнств Благодаті. Характер дієвості таїнства буває різний, але він завжди поєднується з духовним станом людини. При цьому треба пам'ятати, що рятівний вплив таїнств може виявлятися, і дійсно іноді виявляється, через більш-менш тривалий час після його прийняття. Хоча іноді людина і не бачить безпосередньої дії благодаті таїнства, але після його прийняття, як стверджують християнські богослови, у справах християнського життя вона відчуває більшу впевненість і стійкість.

Людина є істота чуттєво-духовна, в природі якої буття духовне-ідеальне з'єдналося з чуттєвим і матеріальним: тому вона намагається ідеальне

перетворити в видиме, щоб таким чином зробити його доступним собі. Предмет релігійних вірувань людини (тобто Бог, істота найвища) найвищою мірою духовний і нескінченно підноситься над природою; тому людина, яка, в порівнянні з Богом, стоїть на невисокій ступені морального розвитку, не здатна ні уявити собі цей предмет, ні ставати ближчою до нього без певного посередництва. Тоді допомогою людині служить таїнство, яке обов'язково має бути дійним і дієвим. Згідно православному тлумаченню необхідною умовою для отримання Божої Благодаті (по-суті дієвості дійсних таїнств) є віра, умова прийняття цих таїнств тим, над ким вони проводяться. Відповідно, з православної доктрини випливає, що не всі віруючі мають однакову здатність до сприйняття Благодаті: один вміщує менше в порівнянні з іншим (більш віруючим), у якого духовна природа багатша, а духовно-моральна складова життя ширша і глибша. Тому потрібно припустити, що одне і теж священно-таємниче діяння, що здійснюється над різними людьми, супроводжується не однаковими наслідками для духовно-морального розвитку людини, не однаковими наслідками у сенсі кількісному, але не якісному: у цьому останньому значенні дія таїнства на людей гідних завжди однакова (рятивна).

Висновки. Таким чином, містика складає ключову основу теоретичного витлумачення змісту християнських таїнств. Але, виходячи з певної догматичної невизначеності, дискусійності в церковній та науковій літературі, питання дійсності та дієвості церковних таїнств навіть в богословському середовищі східних конфесій сприймається досить полемічно, і тому, проблема потребує подальшого вивчення.

Література

1. Библия. Книги священного писания Ветхого и Нового Завета [Текст]. – М. : Изд. Московской патриархии, 1992. – 1372 с.
2. Лёзов, С. История и герменевтика в изучении Нового завета [Текст] / С. Лёзов // Религооведческие исследования. – 2009. – № 2. – С. 31–32.
3. Мейендорф, И. Введение в святоотеческое богословие [Текст] / И. Мейендорф. – К., 2002. – 234 с.
4. Настольная книга атеиста [Текст] / С. Ф. Анисимов, Н. А. Аширов, М. С. Беленький и др.; под общ. ред. С. Д. Сказкина. – 9-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1987. – 431 с.
5. Настольная книга священнослужителя [Текст]. – М. : Изд. Моск. патриархии, 1983. – Т. 4. – 824 с.

Summary

Brukhovetska, Yulia. Reality and effectiveness of the sacrament in church religious traditions of Orthodox Christianity

The article reveals the essence of sacred Orthodox church, identification and analysis of conditions required for validity and effectiveness of the sacraments of the Orthodox Church. There are differences between the church rites and mysteries.

Keywords: *the cult, Orthodoxy, religious rite, ceremony, mystery, reality, effectiveness, Grace.*

Отримано 25.11.2011